

УДК 342.7:342.571:355.1

Публікація: 31.03.2026

doi.org/10.30970/jcl.1.2026.4



## Василь Куйбіда

Доктор наук з державного управління, професор, головний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права, Інститут держави і права імені В. М. Корецького

НАН України, Київ, Україна  
 ORCID ID: 0000-0001-7564-4706  
 E-mail: kuybida58@gmail.com

Подано до друку: 28.12.2025

Рецензія 1: 18.03.2026

Рецензія 2: 17.03.2026

Затверджено до друку: 22.03.2026

# ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРИВАЛОЇ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ВІЙНИ

## EFFECTIVENESS OF THE HUMAN RIGHTS PROTECTION MECHANISM IN UKRAINE AMIDST PROLONGED EXISTENTIAL WAR

### Vasyl Kuibida

Sc.D. in Public Administration, Professor, Leading Researcher at the Department of Public Administration and Administrative Law, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

**Abstract** | The article presents a systematic study of the two-component mechanism for human rights protection in Ukraine, focusing on its state and civil components. The author has developed a methodology for assessing the effectiveness of each institution according to nine parameters. Furthermore, the least effective links are identified, and the state authorities possessing the appropriate competence are established. The crisis of the mobilization mechanism (colloquially referred to as "busification") is analyzed through the prism of the competence matrix to determine which inaction of specific state authorities generated the crisis. Based on official demographic data, the state's mobilization reserve is estimated. Specific measures are proposed to reform the system of military registration based on the automatic integration of state registers, following the example of the US reform of 2026 and taking into account the experience of the Israeli differentiated system of fitness for service. Finally, a model of a "social defense contract" is introduced.

**Keywords:** human rights protection mechanism, effectiveness, state authority responsibility, defence social contract, mobilisation reserve, 'busyfication', martial law, Constitution of Ukraine.

**Анотація** | У статті системно досліджено двоскладовий механізм захисту прав людини в Україні - державну та громадянську складові. Розроблено методику оцінювання ефективності кожного інституту за дев'ятьма параметрами. Виявлено найменш ефективні ланки і встановлено

органи державної влади, наділені відповідною компетенцією. Проаналізовано кризу мобілізаційного механізму (так звану «бусифікацію») через призму компетентнісної матриці. З'ясовано, яка бездіяльність яких органів державної влади сформувала цю кризу. На підставі офіційних демографічних даних оцінено мобілізаційний резерв держави. Запропоновано конкретні заходи з реформування системи обліку військовозобов'язаних на основі автоматичної інтеграції державних реєстрів - за прикладом реформи в США 2026 р. та з урахуванням досвіду ізраїльської диференційованої системи придатності до служби. Запропоновано модель «суспільного договору оборони».

**Ключові слова:** механізм захисту прав людини, ефективність, відповідальність органів влади, суспільний договір оборони, мобілізаційний резерв, «бусифікація», воєнний стан, Конституція України.

### Постановка проблеми та актуальність дослідження

Механізм захисту прав і свобод людини в Україні функціонує в умовах безпрецедентного поєднання зовнішніх і внутрішніх викликів: повномасштабна збройна агресія Росії, що може тривати до 2030-2032 рр.<sup>1</sup>, воєнний стан, мобілізаційна криза та євроінтеграційна трансформація. Попередні наукові дослідження описували структуру правозахисних інститутів, але уникали принципових запитань: яка реальна ефективність кожного інституту? Який орган державної влади несе відповідальність за кожну неефективну ланку? Яке правове підґрунтя необхідних реформ? Як взаємодіють і коли протидіють дві складові механізму? Заповнення цих прогалів є метою цієї статті.

#### Аналіз наукових публікацій

Фундаментальні засади механізму захисту прав людини в Україні закладено у працях українських учених. М. І. Козюбра розробив доктрину верховенства права як «соціального контексту, в якому громадянське суспільство є головним гарантом того, що держава залишається правовою»<sup>2</sup>. П. М. Рабінович та І. М. Панкевич здійснили аналіз проблем здійснення прав людини та меж їх обмеження<sup>3</sup>. А. М. Колодій виокремив три сутнісні ознаки громадянського суспільства<sup>4</sup>. Ю. М. Тодика розробив концепцію конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні<sup>5</sup>. Монографія «Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими» (2025)<sup>6</sup> чітко розмежувала «інститут омбудсмана» та «громадський захист» як два самостійних механізми. В. С. Куйбіда і С. І. Куйбіда обґрунтували необхідність модернізації державного управління в умовах тривалої збройної агресії<sup>7</sup>. С. І. Афанасенко дослідила конституційні гарантії прав людини<sup>8</sup>. Аналітичні доповіді НІСД<sup>9</sup> зафіксували кадровий та фінансовий дефіцит НУО.

Серед зарубіжних праць методологічне значення має концепція «практичної конкордансу» К. Хессе - інструмент аналізу балансу між правами людини та їх обмеженнями в умовах надзвичайних обставин<sup>10</sup>. М. О. Петришина, А. В. Дзєбчук та А. В. Ігнатова здійснили порівняльно-правовий аналіз конституційного досвіду Німеччини, Польщі, Франції та інших держав<sup>11</sup>. Дані The Financial

<sup>1</sup> Куйбіда В. С., Куйбіда С. І. Модернізація Української держави у воєнний період і її перезаснування після війни. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. 2022. № 2 (34). URL: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/202223.html>.

<sup>2</sup> Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30-63.

<sup>3</sup> Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Львів: Астрон, 2001. 107 с.

<sup>4</sup> Колодій А. М. Громадянське суспільство та правова держава: шляхи розбудови в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 55-65.

<sup>5</sup> Тодика Ю. М., Тодика О. Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 368 с.

<sup>6</sup> Лазур Я., Попович Т., Рябенко О., Савчин М., Сопілко І. Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими: монографія / за ред. Я. Лазура, М. Савчина, Т. Попович. Одеса: Юридика, 2025. 324 с.

<sup>7</sup> Куйбіда В. С., Куйбіда С. І. Модернізація Української держави у воєнний період і її перезаснування після війни. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. 2022. № 2 (34). URL: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/202223.html>.

<sup>8</sup> Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в системі гарантування прав. *Актуальні проблеми національного права*. 2024. № 1. С. 42-49. URL: [http://apnl.dnu.in.ua/1\\_2024/6.pdf](http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/6.pdf).

<sup>9</sup> Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023-2024 роках: аналіт. доп. / Нац. ін-т стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2024. URL: <https://niss.gov.ua>.

<sup>10</sup> Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. Москва: Юридическая литература, 1981. 368 с.

<sup>11</sup> Петришина М. О., Дзєбчук А. В., Ігнатова А. В. Особливості обмеження прав і свобод людини і громадянина в законодавстві зарубіжних країн. *Internauka. Серія: Юридичні науки*. 2020. № 7 (29). URL: <https://www.inter-nauka.com/magazine/law>.

Times та IISS The Military Balance 2025<sup>12,13</sup> надають кількісні параметри мобілізаційного резерву. Соціологічні дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Центру Разумкова<sup>14,15</sup> формують достовірну емпіричну базу.

Попри значний масив публікацій, у вітчизняній науці відсутні: системний аналіз ефективності кожної ланки механізму захисту прав людини із встановленням відповідального суб'єкта державної влади; компетентнісна матриця «причина збою - відповідальний орган - наслідок бездіяльності»; аргументований правовий аналіз балансу права і обов'язку громадянина у тривалій екзистенційній війні. Заповнення цих прогалів є науковою новизною цієї статті.

**Структура та параметри оцінювання механізму захисту прав людини**

Механізм захисту прав людини в Україні складається з двох функціонально відмінних блоків. Перший - державна складова - охоплює Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратуру, Національну поліцію, органи виконавчої влади та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наголошується, що омбудсман є конституційним органом парламентського контролю (ст. 101 Конституції України), а не інститутом громадянського суспільства: він призначається Верховною Радою, наділений публічно-владними повноваженнями і фінансується з державного бюджету<sup>16</sup>. Другий - складова громадянського суспільства - включає правозахисні НУО, адвокатуру і систему безоплатної правової допомоги, незалежні ЗМІ та цифрові медіа, профспілки, волонтерські мережі і релігійні організації.

Обидві складові переслідують спільну мету, але різняться природою повноважень. Специфічним параметром лише для державної складової є примусовість виконання рішень; специфічним для громадянської - фінансова незалежність від держави. Зауважимо: поняття «стратегічне судочинство в публічних інтересах» (англ. public interest litigation) - ведення справи для досягнення системних змін у законодавстві або правозастосовній практиці - відсутнє в законодавстві України і вживається виключно у правозахисній доктрині та практиці НУО. Таблиця 1 ілюструє порівняльну характеристику.

**Таблиця 1. Порівняльна характеристика параметрів ефективності складових механізму захисту прав людини**

Параметр ефективності	Державна складова	Складова громадянського суспільства
1. Незалежність від владного тиску	Формальна: суди формально незалежні, але залежать від призначень і бюджету	Структурна: НУО та ЗМІ не залежать від держави за своєю природою
2. Доступність для громадянина	Обмежена: потребує знань закону, часу, коштів	Вища: НУО, безоплатна правова допомога (БПД) доступні без зайвих бар'єрів
3. Оперативність реагування	Низька: судочинство - роками, адмін. розгляд - місяцями	Висока: НУО - у режимі реального часу, ЗМІ - миттєво
4. Примусовість виконання рішень *	Висока: суд, прокуратура, поліція діють силою державного примусу	Відсутня: лише суспільний, медійний, репутаційний тиск

<sup>12</sup> Мобілізаційний резерв України становить 3,7 млн чоловіків - The Financial Times. 2024. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10136087>.

<sup>13</sup> The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

<sup>14</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>15</sup> Соціально-політичні орієнтації та проблеми мобілізації в Україні: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Грудень 2025. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>16</sup> Лазур Я., Попович Т., Рябченко О., Савчин М., Сопілко І. Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими: монографія / за ред. Я. Лазура, М. Савчина, Т. Попович. Одеса: Юридика, 2025. 324 с.

Параметр ефективності	Державна складова	Складова громадянського суспільства
5. Системність охоплення	Висока: рівномірне охоплення всієї території мережею органів	Фрагментарна: залежить від наявності активних НУО у регіоні
6. Суспільна довіра (2025, у %)	Низька: суди - 25, поліція - 37, парламент - 22, уряд - 31	Середня: НУО - 44, незалежні ЗМІ - 39, волонтери - 68
7. Стійкість в умовах воєнного стану	Знижується: перевантаженість, евакуація, централізація	Частково зростає: адаптивність, цифровізація, самоорганізація
8. Здатність ініціювати системні зміни	Висока - через законодавство та прецеденти	Висока - через адвокацію і стратегічне судочинство в публічних інтересах **
9. Фінансова незалежність (специф.)*	Н/з: держбюджет; залежить від рішень виконавчої влади	Ключовий параметр: залежність від іноземних донорів - системна вразливість

Примітки. \* - специфічні параметри, які застосовуються лише до однієї складової. \*\* - поняття застосовується у правозахисній доктрині, але відсутнє в законодавстві України. Джерела: ФДІ та Центр Разумкова 2024-2025 рр.<sup>17,18</sup>; НІСД<sup>19</sup>; Офіс омбудсмена 2024 р.<sup>20</sup>; IISS<sup>21</sup>.

### Методика та результати оцінювання ефективності

Застосовано метод зваженого бального оцінювання за п'ятибальною шкалою (5 - максимальна ефективність, 1 - мінімальна). Інтегральний бал розраховується як середнє арифметичне. Шкала оцінок: ≤2,5 - низька; 2,6-3,5 - середня; 3,6-4,2 - достатня; 4,3-5 - висока. Для кожного інституту встановлено відповідний суб'єкт державної влади згідно з нормами законодавства. Оцінювання здійснено на основі соціологічних даних ФДІ та Центру Разумкова 2024-2025 рр.<sup>22,23</sup>, даних Офісу омбудсмена<sup>24,25</sup>, доповідей НІСД<sup>26</sup>, IISS<sup>27</sup>, даних НААУ<sup>28</sup>. Таблиця 2 містить результати.

<sup>17</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>18</sup> Соціально-політичні орієнтації та проблеми мобілізації в Україні: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Грудень 2025. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>19</sup> Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023-2024 роках: аналіт. доп. / Нац. ін-т стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2024. URL: <https://niss.gov.ua>.

<sup>20</sup> Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.

<sup>21</sup> The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

<sup>22</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>23</sup> Соціально-політичні орієнтації та проблеми мобілізації в Україні: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Грудень 2025. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>24</sup> «Скарг стало у 300 разів більше»: Омбудсман розповів про ситуацію з мобілізацією та ТЦК // Blik.ua. 9 лютого 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.

<sup>25</sup> Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.

<sup>26</sup> Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023-2024 роках: аналіт. доп. / Нац. ін-т стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2024. URL: <https://niss.gov.ua>.

<sup>27</sup> The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

<sup>28</sup> Примусова мобілізація: судова практика між обов'язком захищати державу і правом на справедливість // Судово-юридична газета. 12 лютого 2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/353242>.

**Таблиця 2. Оцінювання ефективності інститутів механізму захисту прав людини та відповідні органи державної влади**

(шкала: 1 - мінімально ефективний, 5 - максимально ефективний за кожним параметром)

Інститут	Незалеж.	Доступ.	Операт.	Примус./тиск	Довіра	Ср.бал	Оцінка	Відповідальний орган
Суди (КСУ + загальні)	3	2	1	5	2	2,6	Низька	ВРУ, ВРП, Президент
Прокуратура та поліція	2	3	3	4	2	2,8	Низька	КМУ, Президент, ВРУ
Омбудсман (парл. контроль)	4	4	3	2	4	3,4	Середня	ВРУ (призначає; підзвітний)
НУО / правозахисні орг.	5	3	4	1	4	3,4	Середня	Саморегуляція + донори
Адвокатура / БПД	4	4	4	4	4	4,0	Достатня	КМУ / МЮ (фінансує БПД)
Незалежні ЗМІ	3	5	5	1	4	3,6	Достатня	НРАУ, ВРУ (НК по ЗМІ)
Профспілки	3	3	2	3	3	2,8	Низька	КМУ, МЕ, ВРУ
Волонтерські мережі	5	5	5	1	5	4,2	Висока	Саморегуляція; КМУ (волонтерство)

Примітки. Інтегральний бал:  $\leq 2,5$  - низька; 2,6-3,5 - середня; 3,6-4,2 - достатня; 4,3-5 - висока ефективність. Стовпець «Відповідальний орган» вказує суб'єктів державної влади, наділених компетенцією щодо відповідного інституту. Джерела: ФДІ та Центр Разумкова<sup>29,30</sup>; Офіс омбудсман<sup>31,32</sup>; НААУ<sup>33</sup>; IISS<sup>34</sup>.

Найнижчу ефективність демонструють суди (2,6 бала) і поліція (2,8) - інститути, відповідальність за ефективність яких несуть Верховна Рада України, Вища рада правосуддя та Президент України. Найвищу - волонтерські мережі (4,2) і адвокатура у системі безоплатної правової допомоги (4,0). Цей парадокс вказує на те, що бюрократизація і патерналізм є ворогами ефективного правозахисту.

### Взаємодія, конкуренція та протистояння двох складових механізму

Дві складові механізму ефективно взаємодіють, коли утворюють замкнений правозахисний цикл: НУО виявляє порушення → документує → ЗМІ публікує → адвокат / БПД складає позов → суд розглядає → омбудсман вимагає виконання → держава реагує. Прикладом такої синергії є справи Харківської правозахисної групи, що ставали підґрунтям рішень ЄСПЛ проти України.

Складові протистоять одна одній, коли держава зловживає повноваженнями, а громадянське суспільство реагує оскарженням, моніторингом і публічним тиском. Таке протистояння є конституційно легітимним: згідно зі ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, а держава - його інструмент. Межа правомірного протистояння: ненасильницький

<sup>29</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>30</sup> Соціально-політичні орієнтації та проблеми мобілізації в Україні: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Грудень 2025. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>31</sup> «Скарг стало у 300 разів більше»: Омбудсман розповів про ситуацію з мобілізацією та ТЦК // Blik.ua. 9 лютого 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.

<sup>32</sup> Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.

<sup>33</sup> Примусова мобілізація: судова практика між обов'язком захищати державу і правом на справедливість // Судово-юридична газета. 12 лютого 2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/353242>.

<sup>34</sup> The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

спротив, юридичне оскарження, публічна адвокація - у межах права; фізичне насилля щодо представників влади - за його межами.

Розрізняємо три сценарії дисфункції механізму. Сценарій А - збоїть лише державна складова: суди, з причини їх корупції, не захищають права людей (2010-ті рр.). Реанімаційний пакет реформ через адвокацію домігся проведення судової реформи в 2016-2019 рр. Висновок: активна громадянська складова може ініціювати відновлення ефективності державної. Сценарій Б - збоїть лише громадянська складова: НУО не могли діяти на окупованих до 2022 р. територіях → держава частково компенсувала через омбудсмена, прокуратуру і міжнародно-правові механізми. Сценарій В - збоять обидві складові одночасно - системна катастрофа, приклад якої - «бусифікація» (докладно - нижче). В умовах екзистенційної війни Сценарій В загрожує обороноздатності держави з відповідними наслідками.

### Ядро управлінської системи та відповідальність органів державної влади

Принципова вада попередніх досліджень - аналіз порушень без встановлення відповідального суб'єкта. Мобілізаційна криза в Україні є не збоєм у функціонуванні ТЦК та СП, а системним наслідком бездіяльності й помилкових рішень органів державної влади, наділених відповідною компетенцією. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 № 3543-ХІІ<sup>35</sup> у розділі 3 прямо встановлює компетенцію Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади у сфері мобілізації. Президент України як Верховний Головнокомандувач (ст. 102 Конституції) своїми указами неодноразово продовжував загальну мобілізацію<sup>36,37,38</sup>. Верховна Рада затверджує ці укази і приймає закони, що регулюють мобілізацію. КМУ затверджує порядок проведення призову<sup>39</sup>. Міністерство оборони здійснює загальне керівництво ТЦК та СП, а в оперативному плані вони підпорядковуються Командуванню Сухопутних військ ЗСУ.

Реформувати ТЦК та СП, методи їх роботи і повноваження, як територіальних органів військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку та військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, можуть лише Міноборони, КМУ і ВРУ. Їхня бездіяльність є злочинною не в морально-публіцистичному, а в конституційно-правовому сенсі: вона порушує принцип верховенства права і конституційний обов'язок держави забезпечувати захист прав людини. Таблиця 5 містить компетентнісну матрицю.

**Таблиця 5. Компетентнісна матриця: причини мобілізаційної кризи, відповідальні суб'єкти та наслідки бездіяльності**

Причина кризи	Норма права	Відповідальний суб'єкт	Наслідок бездіяльності
Відсутність ротаційної системи та чітких умов звільнення від служби	Закон «Про ЗСУ»; накази ГШ	ГШ / Головнокомандувач (наказ); Міноборони; Президент (ВГК)	Бойова втота, виснаження, СЗЧ 18 тис./міс.
Непрозора система бронювань	Закон «Про мобілізаційну підготовку», розд. 5; постанови КМУ	КМУ (перелік броньованих посад); Міноборони (реєстр); ВРУ (контроль)	Відчуття несправедливості - підриває легітимність мобілізації
Незаконні методи ТЦК (затримання без поліції)	Постанова КМУ № 560/2024; рішення суду у справі № 160/6554/25	Міноборони (підпорядкованість ТЦК); КМУ (нормотворення); ВРУ (закон)	333-кратне зростання скарг; кримінальні конфлікти

<sup>35</sup> Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

<sup>36</sup> Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 р. № 65/2022, затверджений Законом України від 3 березня 2022 р. № 2105-ІХ. URL: <https://www.president.gov.ua>.

<sup>37</sup> Указ Президента України «Про продовження строку проведення загальної мобілізації» від 5 лютого 2024 р. № 50/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/502024-49745>.

<sup>38</sup> Указ Президента України «Про продовження строку проведення загальної мобілізації» від 20 жовтня 2025 р. № 794/2025. URL: <https://www.president.gov.ua>.

<sup>39</sup> Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF>.

Причина кризи	Норма права	Відповідальний суб'єкт	Наслідок бездіяльності
Відсутність обов'язкової відеофіксації заходів ТЦК	Відповідного нормативно-правового акта не прийнято	Міноборони (наказ); КМУ (постанова); ВРУ (норма в законі)	Відсутність доказової бази; безкарність порушників
Блокування ВРУ норми про залучення ОМС до оповіщення	Законопроект 3633-IX (2024), норму вилучено на II читанні	Профільний комітет ВРУ; фракції парламентської більшості	Весь тягар і весь негатив зосереджено на ТЦК - нелогічно
Відсутність нормативного права доступу НУО / адвоката до місць доставлення	Закон «Про громадські об'єднання» такого права не містить	ВРУ (прийняти норму); Міноборони (відомчий порядок)	Громадянська складова позбавлена можливості незалежного моніторингу

Джерела: Закон № 3543-XII<sup>40</sup>; Закон № 2232-XII<sup>41</sup>; Закон № 3633-IX<sup>42</sup>; Постанова КМУ № 560/2024<sup>43</sup>; Рішення Третього апеляційного адміністративного суду у справі № 160/6554/25<sup>44</sup>.

### Феномен «бусифікації»: динаміка, правова природа та причини трансформації

Зростання скарг на дії ТЦК та СП у 333 рази - з 18 у 2022 р. до 6 127 у 2025 р.<sup>45, 46</sup> - є відображенням системного збою обох складових механізму захисту прав людини. Таблиця 3 ілюструє динаміку.

Таблиця 3. Динаміка мобілізаційної кризи в Україні 2022-2026 рр.

Показник	2022	2023	2024	2025	I кв. 2026	Тренд
Скарги на ТЦК та СП (Офіс омбудсману) <sup>47, 48</sup>	18	514	3 312	6 127	≈5 000*	↑↑↑
Напади на представників ТЦК та СП <sup>49</sup>	5	38	118	341	≈100+	↑↑↑
Самовільне залишення служби (СЗЧ), тис./міс. <sup>50</sup>	~0,9	~2,1	~7,6	~18	≈18+	↑↑↑
Готовність самостійно йти на фронт, % <sup>51</sup>	~22	~5	~4	~3	~3	↓↓↓
Довіра до ЗСУ, % <sup>52</sup>	95	92	90	90	~90	→

<sup>40</sup> Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

<sup>41</sup> Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

<sup>42</sup> Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 16 травня 2024 р. № 3633-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

<sup>43</sup> Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF>.

<sup>44</sup> Примусова мобілізація: судова практика між обов'язком захищати державу і правом на справедливість // Судово-юридична газета. 12 лютого 2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/353242>.

<sup>45</sup> «Скарг стало у 300 разів більше»: Омбудсман розповів про ситуацію з мобілізацією та ТЦК // Blik.ua. 9 лютого 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.

<sup>46</sup> Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.

<sup>47</sup> «Скарг стало у 300 разів більше»: Омбудсман розповів про ситуацію з мобілізацією та ТЦК // Blik.ua. 9 лютого 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.

<sup>48</sup> Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.

<sup>49</sup> Що не так із мобілізацією // LB.ua. 15 жовтня 2025. URL: [https://lb.ua/society/2025/10/15/701522\\_shcho\\_z\\_mobilizatsiieyu.html](https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieyu.html).

<sup>50</sup> Ibid.

<sup>51</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>52</sup> Ibid.

\* Дані за січень-жовтень 2025 р.<sup>53</sup>; дані за I кв. 2026 р. - оперативні повідомлення *Офісу омбудсмена*. Джерела:<sup>54, 55, 56, 57</sup>.

Третій апеляційний адміністративний суд у справі № 160/6554/25 встановив: представники ТЦК та СП не мають права затримувати громадян і примусово доставляти їх до ТЦК; такі повноваження є виключно у Національній поліції. Законом № 3633-IX від 16.05.2024<sup>58</sup> деталізовано обов'язок з'являтися до ТЦК та СП, але питання права адвоката на присутність під час оповіщення залишається законодавчо неврегульованим<sup>59</sup>.

У лютому 2022 р. близько 22% дорослого населення заявляли готовність самостійно приєднатися до збройного захисту<sup>60</sup>. Чотири роки по тому готовність скоротилася до 3-5%. Цей феномен є результатом накопичення системних збоїв. За значущістю причини впорядковуються так.

Перша і найважливіша - відсутність ротаційної системи та чітких умов звільнення від служби. При підготовці Закону № 3633-IX у 2024 р. норму про 36-місячний граничний термін перебування у бойових підрозділах без ротації вилучено на II читанні рішенням профільного комітету ВРУ. Людина, яка йде воювати, не знає ні коли отримає відпочинок, ні за яких умов її буде ротовано<sup>61</sup>. Відповідальні: Верховна Рада України, Головнокомандувач ЗСУ, Міноборони.

Друга - несправедливість системи бронювань і нерівний розподіл тягаря. Непрозорі списки, корупція при ВЛК формують відчуття, що обов'язок не є рівним для всіх. Відповідальні: КМУ (затверджує перелік броньованих посад), Міноборони (адміністрування реєстру).

Третя - процедурні порушення ТЦК та СП. Незаконні затримання, недопуск адвокатів, вилучення телефонів. Кожен відеозапис у соцмережах демотивує сотні потенційних добровольців. Відповідальні: Міноборони (не видало відомчих правил); КМУ (не прийняло постанову); ВРУ (не врегулювало в законі).

Четверта - психологічна втома і кумулятивний ефект втрат. Після чотирьох років інтенсивної війни тисячі свідчень про загибелі та поранення поширюються щодня. Добровольчий потенціал є вичерпним ресурсом<sup>62</sup>.

П'ята - асиметрія відповідальності. Безстрокова служба на передовій і мінімальне покарання за ухилення закріплені юридично. Відповідальні: ВРУ (диспропорція в санкціях), КМУ.

Шоста - відсутність ротації та надмірне навантаження. Укомплектованість піхотних підрозділів сягає 10-20% штатного складу<sup>63</sup>. Відповідальні: Головнокомандувач ЗСУ, Міноборони, Президент як ВГК.

Сьома - подвійна риторика влади. Держава уникає непопулярних рішень і перекладає весь примус на рівень ТЦК та СП<sup>64</sup>. Відповідальні: Президент України, КМУ, ВРУ.

<sup>53</sup> «Скарг стало у 300 разів більше»: Омбудсман розповів про ситуацію з мобілізацією та ТЦК // Blik.ua. 9 лютого 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.

<sup>54</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>55</sup> Що не так із мобілізацією // LB.ua. 15 жовтня 2025. URL: [https://lb.ua/society/2025/10/15/701522\\_shcho\\_z\\_mobilizatsiieyu.html](https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieyu.html).

<sup>56</sup> «Скарг стало у 300 разів більше»: Омбудсман розповів про ситуацію з мобілізацією та ТЦК // Blik.ua. 9 лютого 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.

<sup>57</sup> Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.

<sup>58</sup> Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 16 травня 2024 р. № 3633-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

<sup>59</sup> Примусова мобілізація: судова практика між обов'язком захищати державу і правом на справедливість // Судово-юридична газета. 12 лютого 2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/353242>.

<sup>60</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>61</sup> Що не так із мобілізацією // LB.ua. 15 жовтня 2025. URL: [https://lb.ua/society/2025/10/15/701522\\_shcho\\_z\\_mobilizatsiieyu.html](https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieyu.html).

<sup>62</sup> Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.

<sup>63</sup> Що не так із мобілізацією // LB.ua. 15 жовтня 2025. URL: [https://lb.ua/society/2025/10/15/701522\\_shcho\\_z\\_mobilizatsiieyu.html](https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieyu.html).

<sup>64</sup> Казарін П. Мобілізація в Україні: нам потрібна не тільки кількісна, а й якісна мобілізація // Espresso. 9 квітня 2026. URL: <https://espreso.tv>.

Восьма - наратив невизначеності перемоги. Без відчуття сенсу жертви мотивація нівелюється.

### Мобілізаційний резерв держави та потреба армії до 2032 р.

Точний мобілізаційний реєстр відсутній через відсутність перепису населення після 2001 р. Таблиця 4 містить розрахункові оцінки.

**Таблиця 4. Оцінка мобілізаційного резерву України (станом на кінець 2024 р.),**

Категорія чоловіків 25-60 р.	Оцінка, млн осіб	% від загалу	Джерело
Загальна чисельність на підконтрольній території	~11,1	100 %	The Financial Times, 2024 <sup>65</sup>
Вже у ЗСУ та силових структурах	~1,2	~11 %	IISS Military Balance 2025 <sup>66</sup>
Непридатні за станом здоров'я	~1,5	~14 %	МОЗ (оцінки ВЛК)
На окупованих / недоступних територіях	~2,9	~26 %	МВС / МОМ оцінки
Броньовані (критичні галузі, освіта)	~0,5-0,8	~5-7 %	Мінекономіки (оцінки)
<b>Реальний мобілізаційний резерв (90 % довірчий інтервал)</b>	<b>2,8-4,9 млн</b>	<b>~25-44 %</b>	Texty.org.ua, 2025 <sup>67</sup>
<b>Медіана оцінок</b>	<b>~3,7-3,9 млн</b>	<b>~33-35 %</b>	The Financial Times <sup>68</sup> ; Texty <sup>69</sup>

*Примітка. Розрахунки базуються на даних перепису 2001 р., скоригованих за оцінками ІДС НАНУ, МОМ та The Financial Times. Точний реєстр відсутній через відсутність повного перепису після 2001 р.<sup>70,71,72.</sup>*

Проблему відсутності повного реєстру може вирішити підхід, апробований у Сполучених Штатах: замість самостійної реєстрації громадян - автоматична інтеграція наявних державних баз даних. Відповідно до Розділу 535 Закону про національне забезпечення оборони на 2026 фінансовий рік, підписаного Президентом Трампом у грудні 2025 р., Система вибіркової служби США зобов'язана до 18 грудня 2026 р. автоматично реєструвати чоловіків 18-26 років, зіставляючи дані Адміністрації соціального забезпечення, Бюро перепису та інших федеральних агентств<sup>73</sup>. Аналітики описали цю реформу як «найбільше наближення США до здатності швидко активувати призов за останні пів сторіччя»<sup>74</sup>. Запровадження таких новацій в Україні означає побудову конкретного управлінсько-правового механізму: Міністерство цифрової трансформації, Мінфін, МВС і Мін-

<sup>65</sup> Мобілізаційний резерв України становить 3,7 млн чоловіків - The Financial Times. 2024. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10136087>.

<sup>66</sup> The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

<sup>67</sup> Скільки людей ще можна мобілізувати. Інтерактивний калькулятор мобілізаційного резерву // Текстy.org.ua. 3 березня 2025. URL: <https://texty.org.ua/projects/114500/kalkulyator-mobilizacijnoho-rezervu>.

<sup>68</sup> Мобілізаційний резерв України становить 3,7 млн чоловіків - The Financial Times. 2024. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10136087>.

<sup>69</sup> Скільки людей ще можна мобілізувати. Інтерактивний калькулятор мобілізаційного резерву // Текстy.org.ua. 3 березня 2025. URL: <https://texty.org.ua/projects/114500/kalkulyator-mobilizacijnoho-rezervu>.

<sup>70</sup> Ibid.

<sup>71</sup> Мобілізаційний резерв України становить 3,7 млн чоловіків - The Financial Times. 2024. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10136087>.

<sup>72</sup> The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

<sup>73</sup> Automatic registration for US military draft to begin in December // Military Times. 8 April 2026. URL: <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2026/04/08/automatic-registration-for-us-military-draft-eligible-men-to-begin-in-december>.

<sup>74</sup> Automatic draft registration, recruiting tweaks included in NDAA // Roll Call. 8 December 2025. URL: <https://rollcall.com/2025/12/08/automatic-draft-registration-recruiting-tweaks-included-in-ndaa>.

юст мають отримати від ВРУ законодавче доручення забезпечити автоматичне поповнення реєстру «Оберіг» / «Резерв+» на підставі даних Державного реєстру актів цивільного стану, Єдиного державного реєстру фізичних осіб-платників податків та бази Пенсійного фонду. Відповідальні органи: Верховна Рада України (законодавча норма), КМУ (міжвідомча постанова про обмін даними), Міноборони (технічна інтеграція).

Станом на 2025-2026 рр. ЗСУ налічують 880-900 тис. активних військовослужбовців<sup>75</sup>. Головнокомандувач ЗСУ В. Залужний у 2023 р. заявив про потребу у додаткових 500 тис. осіб. З урахуванням близько 18 тис. самовільних залишень служби на місяць<sup>76</sup> та бойових втрат, потреба в щомісячному поповненні є критичною. При збереженні поточних тенденцій реальний резерв у 3,7-3,9 млн чоловіків може бути вичерпаний протягом 5-7 років; із системними реформами - забезпечить обороноздатність держави до 2032 р. і далі.

У науковій дискусії про мобілізаційне законодавство слід чітко розрізняти два різних питання. По-перше, запровадження ротаційної системи - управлінське рішення на рівні Головнокомандувача, можливе вже зараз без змін законодавства. По-друге, законодавче встановлення умов звільнення з мобілізаційної служби - питання законодавства (ВРУ). Аналіз світового досвіду переконливо свідчить: жодна держава під час Першої та Другої світових воєн не встановлювала законодавчого обмеження строку мобілізаційної служби<sup>77,78</sup>. Єдиним прикладом певного «нормативу» є «правило 25 бойових вильотів» для пілотів В-17 - мотиваційний управлінський інструмент, а не законодавчий граничний строк служби<sup>79</sup>. В Ізраїлі ротація здійснюється наказами командування, а не законом<sup>80</sup>.

Таким чином, реальна потреба полягає не у законодавчому обмеженні строку служби, а у трьох конкретних заходах: запровадженні ротаційної системи; законодавчо гарантованих регулярних відпустках і відновленні; чітких умовах демобілізації після перемоги.

### **Право і обов'язок громадянина. Суспільний договір оборони**

Стаття 65 Конституції України закріплює: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України». Стаття 55 водночас гарантує права людини. Ці норми утворюють «суспільний договір оборони»: держава зобов'язується встановити чіткі умови служби, гарантувати гідне ставлення, запровадити ротацію і реалізувати справедливий розподіл тягара; громадянин зобов'язується виконувати конституційний обов'язок захисту держави. Якщо держава не виконує свою частину цього договору, обов'язок юридично не зникає (ст. 65 Конституції), але суб'єктивна готовність його виконувати руйнується. Правова відповідь: одночасне посилення відповідальності за ухилення від мобілізації і виконання державою власних зобов'язань.

### **Досвід держав світу та рекомендації**

Ізраїль є показовим прикладом «нації-армії»: обов'язкова служба для чоловіків і жінок забезпечує соціальну рівність; кожен після служби залишається резервістом до 40 років; під час мобілізації резервіста держава виплачує йому повну зарплату за основним місцем роботи; ухилення - соціальна стигматизація і реальні кар'єрні обмеження<sup>81</sup>. Жоден закон Ізраїлю не встановлює граничного строку служби під час активного конфлікту - ротація здійснюється наказами командування. Естонія повернула обов'язковий 11-місячний призов у 2024 р., Фінляндія зберігала його навіть у мирний час і вступила до НАТО з 300 тис. навчених резервістів<sup>82</sup>.

<sup>75</sup> The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

<sup>76</sup> Що не так із мобілізацією // LB.ua. 15 жовтня 2025. URL: [https://lb.ua/society/2025/10/15/701522\\_shcho\\_z\\_mobilizatsiieyu.html](https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieyu.html).

<sup>77</sup> Дещо про світову історію мобілізацій у війну // Армія Inform. 7 березня 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/deshho-pro-svitovu-istoriyu-mobilizacij-u-vijnu>.

<sup>78</sup> Досвід мобілізації Великої Британії // Армія Inform. 20 жовтня 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/10/20/pro-zagony-holostyakiv-speczstatus-dlya-irlandciv-ta-zhinochuj-ruh-soromu-dosvid-mobilizacyyi-velykoyi-brytaniyi>.

<sup>79</sup> Демобілізація під час війни: досвід XX століття // Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/demobilizatsiia-pid-chas-viini-pro-shcho-svidchit-istoriia>.

<sup>80</sup> Контрактна армія, призов за жеребом і жінки-військові. Мобілізаційний досвід Ізраїлю, США та України // Hromadske. 2024. URL: <https://hromadske.ua/viyna/223406>.

<sup>81</sup> Ibid.

<sup>82</sup> Обов'язкова військова служба: які держави повернули призов // Суспільне мовлення. 23 вересня 2024. URL: <https://susplne.media/839925>.

Важливим практичним уроком з досвіду США є запровадження диференційованих стандартів придатності до служби залежно від посади. Дослідження RAND Corporation (2022-2023) показало, що рекрути віком 25-35 років на 15% рідше відраховуються з початкового навчання, ніж молодші, і на 6% частіше повторно укладають контракт<sup>83</sup>. Реагуючи на це, армія США у 2026 р. підвищила максимальний вік вступу до 42 років і прямо зазначила, що цільовою аудиторією для технічних посад є зрілі фахівці з цивільним досвідом у кіберзахисті, ІТ та логістиці<sup>84</sup>. Для України це означає необхідність законодавчого розрізнення стандартів придатності: бойова піхота - строгі фізичні вимоги; оператори БПЛА, фахівці РЕБ, кібербезпеки, медичної служби і логістики - адаптовані вимоги, де критерієм є функціональна компетентність, а не лише фізична витривалість. Відповідальні за відповідне законодавче врегулювання: ВРУ (зміни до Закону «Про військовий обов'язок і військову службу»), Міноборони (відомчі стандарти відбору), МОЗ (актуалізація переліків медичних критеріїв придатності).

Коли дає збій лише державна складова, громадянське суспільство виступає ініціатором реформи через моніторинг, оскарження та адвокацію (судова реформа 2016-2019 рр. в Україні). Коли дає збій лише громадянська складова, держава компенсує втрати через омбудсмена, прокуратуру, міжнародно-правові механізми та пряме фінансування незалежних правозахисних організацій (за моделлю Польщі та Литви). Коли дають збій обидві складові (Сценарій В): 1) визнати кризу публічно; 2) встановити відповідальний орган для кожної ланки збою; 3) задіяти зовнішній контроль - ОБСЄ, Рада Європи; 4) залучити громадянське суспільство через консультативні механізми; 5) ухвалити пакет законодавчих змін у режимі прискореного розгляду.

На підставі аналізу пропонуються такі законодавчі та управлінські заходи. Верховній Раді України: законодавчо врегулювати ротаційну систему та умови перебування в бойових підрозділах; реформувати систему бронювань через прозорі законодавчо визначені критерії; встановити право НУО та адвоката на присутність під час заходів оповіщення; збалансувати санкції за ухилення; запровадити автоматичне поповнення реєстру «Оберіг» через інтеграцію держреєстрів; закріпити диференційовані стандарти придатності для бойових і технічних посад. Кабінету Міністрів України: прийняти постанову про обов'язкову відеофіксацію всіх заходів ТЦК та СП; забезпечити міжвідомчий обмін даними для автоматичної реєстрації. Міністерству оборони: реформувати кадровий відбір до ТЦК та СП; оновити відомчі стандарти медичного відбору з урахуванням технічної спеціалізації.

### **Тенденції та прогноз**

У 2022-2026 рр. у системі захисту прав людини утворюються такі тенденції: зростання запиту на позасудовий захист (123 тис. звернень до омбудсмена у 2024 р.) при збереженні переважно рекомендаційного характеру його рішень; 333-кратне зростання скарг на ТЦК та СП; скорочення добровільної мотивації з 22 % до 3-5 % при стабільно високій довірі до ЗСУ (90 %); посилення ролі цифрових медіа як альтернативного правозахисного простору; поступова інституціоналізація волонтерського руху; зростання кадрового і фінансового дефіциту НУО.

Без реформ: кількість скарг на ТЦК та СП перевищить 10 тис. за рік; рівень самовільного залишення служби стабілізується або зростатиме; розкол між фронтом і тилом, владою і суспільством поглиблюватиметься. З реформами: після впровадження ротаційної системи та реформи ТЦК та СП суспільна довіра до мобілізаційного механізму може відновитися протягом 12-18 місяців; готовність до служби - зрости до 8-12 %; скарги - скоротитися у 3-4 рази.

### **Висновки**

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, відповідальність за ефективність кожної ланки правозахисного механізму несуть конкретні органи державної влади відповідно до їхньої конституційно закріпленої компетенції: Верховна Рада України - за якість законодавчого регулювання, контроль і бюджетне фінансування;

<sup>83</sup> Army raises enlistment age to 42, eases marijuana restrictions // Task and Purpose. 26 March 2026. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-enlistment-age-marijuana-waiver>.

<sup>84</sup> Ibid.

Президент України як Верховний Головнокомандувач - за стратегічне керівництво та ініціювання реформ; Кабінет Міністрів України - за нормотворче і організаційне забезпечення; Міністерство оборони - за діяльність підпорядкованих структур, зокрема ТЦК та СП; Вища рада правосуддя і суди - за якість судового захисту. Бездіяльність кожного з цих органів у відповідній сфері є не адміністративним недоліком, а конституційно-правовим порушенням.

По-друге, ефективність механізму захисту прав людини є функцією взаємодії двох складових: державної та громадянського суспільства. Найнижчу ефективність демонструють суди (2,6 бала) і поліція (2,8); найвищу - волонтерські мережі (4,2) і адвокатура у системі БПД (4,0).

По-третє, «бусифікація» є Сценарієм В - одночасним збоєм обох складових. Первинна причина - не ТЦК та СП, а бездіяльність ВРУ (не врегулювала ротацію і повноваження ТЦК та СП), КМУ (не ухвалив нормативну базу), Міноборони (не реформувало ТЦК та СП), Президента (не ініціював системних реформ).

По-четверте, аналіз практики Першої та Другої світових воєн свідчить: жодна держава не встановлювала законодавчого граничного строку мобілізаційної служби під час активних бойових дій. Реальна потреба - ротаційна система та чіткі умови демобілізації після перемоги.

По-п'яте, трансформація від добровільного пориву 2022 р. до спротиву мобілізації 2026 р. зумовлена руйнуванням суспільного договору оборони через бездіяльність ВРУ, КМУ, Міноборони та Президента. Відновити цей договір може лише держава, виконавши свою частину зобов'язань.

По-шосте, реформа мобілізаційного законодавства неможлива без превентивної комунікаційної стратегії. Досвід США є в цьому відношенні застережливим: у 2024 р. норму про автоматичну реєстрацію для потенційного призову вилучили з торішнього закону про оборону після того, як через дезінформацію в соціальних мережах виникла паніка щодо нібито негайного відновлення призову, хоча до законопроекту не входило жодного такого положення<sup>85</sup>. Реформу відкладено на рік. Для України, де кожна мобілізаційна реформа супроводжується хвилями дезінформації у Telegram-каналах, це означає, що Верховна Рада України, КМУ і Міноборони зобов'язані в межах своєї компетенції: по-перше, забезпечити публічне, зрозуміле і завчасне роз'яснення суті будь-яких законодавчих змін у сфері мобілізації; по-друге, взаємодіяти з інститутами громадянського суспільства - НУО, незалежними ЗМІ, платформою «Дія» - для поширення достовірної інформації; по-третє, передбачити відповідальність за систематичне поширення завідомо неправдивої інформації про мобілізаційне законодавство, що спричиняє масову дезорієнтацію суспільства і підриває обороноздатність держави.

Напрями подальших досліджень: розробка законодавчої моделі ротаційної системи та умов демобілізації; порівняльний аналіз законодавства про мобілізацію нових членів ЄС (Польща, Литва, Естонія); конституційно-правовий аналіз балансу прав і обов'язків громадянина в умовах тривалого воєнного стану.

## Список використаних джерел

### Бібліографія:

1. Army raises enlistment age to 42, eases marijuana restrictions // Task and Purpose. 26 March 2026. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-enlistment-age-marijuana-waiver>.
2. Automatic draft registration, recruiting tweaks included in NDAA // Roll Call. 8 December 2025. URL: <https://rollcall.com/2025/12/08/automatic-draft-registration-recruiting-tweaks-included-in-ndaa>.
3. Automatic registration for US military draft to begin in December // Military Times. 8 April 2026. URL: <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2026/04/08/automatic-registration-for-us-military-draft-eligible-men-to-begin-in-december>.
4. The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.

<sup>85</sup> Automatic draft registration, recruiting tweaks included in NDAA // Roll Call. 8 December 2025. URL: <https://rollcall.com/2025/12/08/automatic-draft-registration-recruiting-tweaks-included-in-ndaa>.

5. «Скарг стало у 300 разів більше»: Омбудсман розповів про ситуацію з мобілізацією та ТЦК // Blik.ua. 9 лютого 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.
6. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в системі гарантування прав. Актуальні проблеми національного права. 2024. № 1. С. 42-49. URL: [http://apnl.dnu.in.ua/1\\_2024/6.pdf](http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/6.pdf).
7. Демобілізація під час війни: досвід XX століття // Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/demobilizatsiia-pid-chas-viini-pro-shcho-svidchit-istoriia>.
8. Дещо про світову історію мобілізацій у війну // Армія Inform. 7 березня 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/deshho-pro-svitovu-istoriyu-mobilizacij-u-vijnu>.
9. Досвід мобілізації Великої Британії // Армія Inform. 20 жовтня 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/10/20/pro-zagony-holostyakiv-speczstatus-dlya-irlandcziv-ta-zhinochuj-ruh-soromu-dosvid-mobilizacyyi-velykoyi-brytaniyi>.
10. Казарін П. Мобілізація в Україні: нам потрібна не тільки кількісна, а й якісна мобілізація // Espresso. 9 квітня 2026. URL: <https://espresso.tv>.
11. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1-2. С. 30-63.
12. Колодій А. М. Громадянське суспільство та права держава: шляхи розбудови в Україні. Вісник Академії правових наук України. 2005. № 3 (42). С. 55-65.
13. Контрактна армія, призов за жеребом і жінки-військові. Мобілізаційний досвід Ізраїлю, США та України // Hromadske. 2024. URL: <https://hromadske.ua/viyna/223406>.
14. Куйбіда В. С., Куйбіда С. І. Модернізація Української держави у воєнний період і її перезаснування після війни. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal. 2022. № 2 (34). URL: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/202223.html>.
15. Лазур Я., Попович Т., Рябченко О., Савчин М., Сопілко І. Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими: монографія / за ред. Я. Лазура, М. Савчина, Т. Попович. Одеса: Юридика, 2025. 324 с.
16. Мобілізаційний резерв України становить 3,7 млн чоловіків - The Financial Times. 2024. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10136087>.
17. Обов'язкова військова служба: які держави повернули призов // Суспільне мовлення. 23 вересня 2024. URL: <https://suspilne.media/839925>.
18. Петришина М. О., Дзєбчук А. В., Ігнатова А. В. Особливості обмеження прав і свобод людини і громадянина в законодавстві зарубіжних країн. Internauka. Серія: Юридичні науки. 2020. № 7 (29). URL: <https://www.internauka.com/magazine/law>.
19. Примусова мобілізація: судова практика між обов'язком захищати державу і правом на справедливість // Судово-юридична газета. 12 лютого 2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/353242>.
20. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Львів: Астрон, 2001. 107 с.
21. Скільки людей ще можна мобілізувати. Інтерактивний калькулятор мобілізаційного резерву // Тексти.org.ua. 3 березня 2025. URL: <https://texty.org.ua/projects/114500/kalkulyator-mobilizacijnoho-rezervu>.
22. Соціально-політичні орієнтації та проблеми мобілізації в Україні: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Грудень 2025. URL: <https://dif.org.ua>.
23. Сприйняття громадянами України військової мобілізації та їхня готовність воювати: загальнонац. опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Центр Разумкова. Березень 2024. URL: <https://dif.org.ua>.
24. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023-2024 роках: аналіт. доп. / Нац. ін-т стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2024. URL: <https://niss.gov.ua>.
25. Тодика Ю. М., Тодика О. Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 368 с.
26. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. Москва: Юридическая литература, 1981. 368 с.
27. Що не так із мобілізацією // LB.ua. 15 жовтня 2025. URL: [https://lb.ua/society/2025/10/15/701522\\_shcho\\_z\\_mobilizatsiieyu.html](https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieyu.html).

#### Перелік юридичних документів:

28. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 16 травня 2024 р. № 3633-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
29. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
30. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.
31. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

32. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF>.
33. Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 р. № 65/2022, затверджений Законом України від 3 березня 2022 р. № 2105-IX. URL: <https://www.president.gov.ua>.
34. Указ Президента України «Про продовження строку проведення загальної мобілізації» від 20 жовтня 2025 р. № 794/2025. URL: <https://www.president.gov.ua>.
35. Указ Президента України «Про продовження строку проведення загальної мобілізації» від 5 лютого 2024 р. № 50/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/502024-49745>.
36. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.

## References

### Bibliography:

1. Afanasenko S. I. Konstytutsiini harantii prav ta svobod liudyny i hromadianyna v systemi harantuvannia prav. Aktualni problemy natsionalnogo prava. 2024. № 1. S. 42-49. URL: [http://apnl.dnu.in.ua/1\\_2024/6.pdf](http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/6.pdf).
2. Army raises enlistment age to 42, eases marijuana restrictions // Task and Purpose. 26 March 2026. URL: <https://taskandpurpose.com/news/army-enlistment-age-marijuana-waiver>.
3. Automatic draft registration, recruiting tweaks included in NDAA // Roll Call. 8 December 2025. URL: <https://rollcall.com/2025/12/08/automatic-draft-registration-recruiting-tweaks-included-in-ndaa>.
4. Automatic registration for US military draft to begin in December // Military Times. 8 April 2026. URL: <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2026/04/08/automatic-registration-for-us-military-draft-eligible-men-to-begin-in-december>.
5. Demobilizatsiia pid chas viiny: dosvid KHKH stolittia // Lokalna istoriia. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/demobilizatsiia-pid-chas-viini-pro-shcho-svidchit-istoriia>.
6. Deshcho pro svitovu istoriiu mobilizatsii u viinu // Armiia Inform. 7 bereznia 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/deshho-pro-svitovu-istoriyu-mobilizaczij-u-vijnu>.
7. Dosvid mobilizatsii Velykoi Brytanii // Armiia Inform. 20 zhovtnia 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/10/20/pro-zagony-holostyakiv-speczstatus-dlya-irlandcziv-ta-zhinochij-ruh-soromu-dosvid-mobilizaczii-velykoyi-brytanii>.
8. Kazarin P. Mobilizatsiia v Ukraini: nam potrebna ne tilky kilkisna, a y yakisna mobilizatsiia // Espresso. 9 kvitnia 2026. URL: <https://espreso.tv>.
9. Khesse K. Osnovy konstitutsionnogo prava FRG. Moskva: Iuridicheskaia literatura, 1981. 368 s.
10. Kolodii A. M. Hromadianske suspilstvo ta pravova derzhava: shliakhy rozbudovy v Ukraini. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2005. № 3 (42). S. 55-65.
11. Kontraktna armiia, pryzov za zherebom i zhinky-viiskovi. Mobilizatsiinyi dosvid Izrailiu, SSHA ta Ukrainy // Hromadske. 2024. URL: <https://hromadske.ua/viyna/223406>.
12. Koziubra M. I. Verkhovenstvo prava i Ukraina. Pravo Ukrainy. 2012. № 1-2. S. 30-63.
13. Kuibida V. S., Kuibida S. I. Modernizatsiia Ukrainskoi derzhavy u voiennyi period i yii perezasnuvannia pislia viiny. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal. 2022. № 2 (34). URL: <https://issn2391-4164.blog-spot.com/p/202223.html>.
14. Lazur YA., Popovych T., Riabchenko O., Savchyn M., Sopilko I. Obmezhenia prav liudyny ta ekstraordynarni yurydychni rezhymy: monohrafiia / za red. YA. Lazura, M. Savchyna, T. Popovych. Odesa: Yurydyka, 2025. 324 s.
15. Mobilizatsiinyi rezerv Ukrainy stanovyv 3,7 mln cholovikiv - The Financial Times. 2024. URL: <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10136087>.
16. Oboviazkova viiskova sluzhba: yaki derzhavy povernuly pryzov // Suspilne movlennia. 23 veresnia 2024. URL: <https://suspilne.media/839925>.
17. Petryshyna M. O., Dzebuchuk A. V., Ihnatova A. V. Osoblyvosti obmezhenia prav i svobod liudyny i hromadianyna v zakonodavstvi zarubizhnykh krain. Internauka. Serii: Yurydychni nauky. 2020. № 7 (29). URL: <https://www.inter-nauka.com/magazine/law>.
18. Prymusova mobilizatsiia: sudova praktyka mizh oboviazkom zakhyshchaty derzhavu i pravom na spravedyvist // Sudovo-yurydychna hazeta. 12 liutoho 2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/353242>.
19. Rabinovych P. M., Pankevych I. M. Zdiisnennia prav liudyny: problemy obmezhuвання (zahalnoteoretychni aspekty). Lviv: Astron, 2001. 107 s.
20. Shcho ne tak iz mobilizatsiieiu // LB.ua. 15 zhovtnia 2025. URL: [https://lb.ua/society/2025/10/15/701522\\_shcho\\_z\\_mobilizatsiieiu.html](https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieiu.html).
21. Skilkokh liudei shche mozhna mobilizuvaty. Interaktyvnyi kalkuliator mobilizatsiinoho rezervu // Teksty.org.ua. 3 bereznia 2025. URL: <https://texty.org.ua/projects/114500/kalkulyator-mobilizacijnoho-rezervu>.

22. Sotsialno-politychni oriantatsii ta problemy mobilizatsii v Ukraini: zahalnonats. opytuvannia / Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. I. Kucheriva, Tsentrazumkova. Hruden 2025. URL: <https://dif.org.ua>.
23. Spryiniattia hromadianamy Ukrainy viiskovoi mobilizatsii ta yikhnia hotovnist voiuvaty: zahalnonats. opytuvannia / Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. I. Kucheriva, Tsentrazumkova. Berezen 2024. URL: <https://dif.org.ua>.
24. Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini u 2023-2024 rokakh: analit. dop. / Nats. in-t stratehichnykh doslidzhen. Kyiv: NISD, 2024. URL: <https://niss.gov.ua>.
25. The Military Balance 2025 / International Institute for Strategic Studies (IISS). London: Routledge, 2025.
26. Todyka YU. M., Todyka O. YU. Konstytutsiino-pravovyi status liudyny i hromadianyna v Ukraini. Kyiv: Vydavnychiy dim «In Yure», 2004. 368 s.
27. «Skarh stalo u 300 raziv bilsh»: Ombudsman rozpoviv pro sytuatsiiu z mobilizatsiieiu ta TTSK // Blik.ua. 9 liutoho 2026. URL: <https://blik.ua/war/24885>.

**List of legal documents:**

28. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
29. Postanova KМУ «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia pryzovu hromadian na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period» vid 16 travnia 2024 r. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF>.
30. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan dodержання ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2024 rotsi. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>.
31. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro prodovzhennia stroku provedennia zahalnoi mobilizatsii» vid 20 zhovtnia 2025 r. № 794/2025. URL: <https://www.president.gov.ua>.
32. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro prodovzhennia stroku provedennia zahalnoi mobilizatsii» vid 5 liutoho 2024 r. № 50/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/502024-49745>.
33. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zahalnu mobilizatsiiu» vid 24 liutoho 2022 r. № 65/2022, zatverdzeni Zakonom Ukrainy vid 3 bereznia 2022 r. № 2105-IX. URL: <https://www.president.gov.ua>.
34. Zakon Ukrainy «Pro mobilizatsiiu pidhotovku ta mobilizatsiiu» vid 21 zhovtnia 1993 r. № 3543-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 44. St. 416 (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.
35. Zakon Ukrainy «Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu» vid 25 bereznia 1992 r. № 2232-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 27. St. 385 (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
36. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhozhdzhennia viiskovoi sluzhby, mobilizatsii ta viiskovoho obliku» vid 16 travnia 2024 r. № 3633-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2024. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.